

Integracija i dezintegracija

Rade Kalanj

Filozofski fakultet, Zagreb

Sažetak

Tekst se bavi integracijskim i dezintegracijskim problemima u suvremenom svijetu, nastojeći ih smjestiti u okvir današnjih rasprava o modelima razvoja, neoliberalnoj ekonomsko-političkoj paradigmi, socijalnom pitanju, karakteru današnjih društvenih sukoba itd. Pri tome se polazi od niza alarmantnih teorijskih i praktičkih upozorenja koja žele svratiti pozornost na opasne tendencije dezintegracije kako unutar pojedinih društava tako i na globalnoj razini. Svjetska Konferencija o društvenom razvoju (Kopenhagen, 1995) trebala je u tom pogledu predstavljati ne samo zbroj dijagnoza nego i usuglašenu stratezijsku osnovu sučeljavanja s opasnostima dezintegracije. Alarmantne dijagnoze dezintegracijskih tendencija pobudile su sociološku raspravu o nizu ključnih kategorija sociologije: diferencijaciji, integraciji, koheziji, anomiji, racionalizaciji itd. Sociološko mišljenje pokušava odgovoriti na pitanje: kako prevladati dezintegracijske opasnosti? Može se govoriti o tri profilirana integracijska odgovora: odgovoru iz duha klasične sociologije, komunitarnom odgovoru i odgovoru državne moći. Tekst analizira bitne značajke tih triju odgovora i daje prikaz reprezentativnih teorijskih stavova iz sociološke tradicije i recentnih rasprava, ne dajući eksplicitnu prednost ni jednom od rješenja. Riječ je o tome da ta tri odgovora zajedno sudjeluju u suvremenim integracijskim procesima, ali različito u pojedinim društvenim sredinama i specifičnim okolnostima.

Ključne riječi: diferencijacija, državna moć, kohezija, komunitarizam, neoliberalna ekonomija, sistemska integracija, socijalna integracija, zajednica

ALARMANTNE DIJAGNOZE

U novije vrijeme, osobito devedesetih godina, raste bojazan od **dezintegracije** društva. To je, čini se, jedan od »znakova vremena« koji privlači sve veću pozornost znanstveno-teorijskih krugova, političkih elita i eksperata razvoja. Ta se pozornost, na različite načine, očituje u svim sredinama suvremenog svijeta: u razvijenim zapadnim društvima, društvima postsocijalističke tranzicije i društvima u razvoju koja su desetljećima označavana kao »društva trećega svijeta«. No sudi li se prema intenzitetu rasprava, broju autora i ozbiljnosti njihovih upozorenja, nije teško primijetiti da je zaokupljenost problemom dezintegracije najizrazitija u teorijskom i razvojnom mišljenju bogatih društava. To nije nikakav paradoks nego logičan rezultat zapažanja ili egzaktnih dokaza da je neoliberalni model – koji je bio odgovor na krizu sedamdesetih godina, a potom doživio uspon i poprimio obilježja globalne paradigme – generirao niz negativnih posljedica te dospio do granica vlastite održivosti. Njegove su najteže posljedice socijalne naravi, njegova je granica socijalno pitanje, odnosno povećavanje nejednakosti koje uvjetuju socijalnu dezintegraciju. Tegoba nije toliko u samim nejednakostima, jer to nije nikakva nova pojava, nego u činjenici da one rastu do mjere koja može proizvesti kobne učinke na ekonomski život, na sposobnost društva da odoli iskušenjima kaosa pa čak i kataklizmičkih prevrata.

Zanimljivo je to da »otkriće« i alarmantni iskazi ove činjenice ne dolaze iz »perifer-nih«, siromašnih i tranzicijskih društava, jer se njihovo stanje ionako uzima na znanje kao »dovoljno poznato« i »normalno«, nego iz samog epicentra svjetske ekonomske moći, iz Sjedinjenih Američkih Država. Analitičari koji američku ekonomsku moć promišljaju u terminima globalne strategije dolaze do bitno socijalnih zaključaka. Na stranicama uglednog časopisa **Foreign Affairs** (svojevrsnog ogledala američke intelektualno-političke scene) vođena je tijekom 1996. godine duga i žustra debata o studiji Ethana B. Kapsteina, **Radnici i svjetska ekonomija**, koja je imala odjek ravan Fukuyaminim i Huntingtonovim izazovima. Polazeći od tvrdnje da »globalna ekonomija«, popraćena nejednakošću, nezaposlenošću i »endemskim siromaštvom«, za sobom ostavlja milijunsko nezadovoljno radništvo i da bi zbog toga moglo doći do »raskida društvenog ugovora s radnicima« koji je sklopljen nakon Drugog svjetskog rata, Kapstein zaključuje da se »svijet vjerojatno kreće k jednom od onih tragičnih trenutaka zbog kojeg će se povijesničari budućnosti zapitati zašto na vrijeme nisu poduzete određene mjere« (Kapstein, 1996:72). On se pritom poziva na mišljenje lucidnog Karla Polanyia, autora **Velike preobrazbe**, koji je uvjerljivo dokazivao da je potpuno ukidanje ekonomskih i radničkih tržišnih uredbi i tradicija u devetnaestom stoljeću dovelo do silovitog društvenog i političkog preokreta početkom dvadesetog, što je kulminiralo kolapsom svjetske ekonomije i početkom dvaju svjetskih ratova (Polanyi, 1957). To zapravo znači da ignoriranje socijalnog pitanja dovodi do »političkog vrtloga« u kojemu radnici postaju lakim plijenom posve ekstremističkih političkih snaga, žrtvama demagoga i diktatora.

Cijeli se problem, dakle, sastoji u tome da na vrijeme valja uspostaviti takav poredak stvari koji će osigurati istodobnost **pravednosti i napretka**. To je pouka koju su imali na umu vodeći politički akteri zapadnih zemalja kada su nakon Drugog svjetskog rata pristupali ekonomskoj obnovi. Njihov je razvojni projekt bio liberalna svjetska ekonomija, uz aktivnu ulogu države koja štiti radništvo i tako održava ravnotežu napretka i pravednosti. Krize sedamdesetih godina osujetile su daljnju realizaciju tog projekta. Zapadne države počinju provoditi strogu monetarnu i fiskalnu politiku, radništvo gubi mogućnost utjecaja na taj proces, socijalna država ulazi u kritično razdoblje razgradnje i slabljenja. Analitičari drže da su posljednja dva desetljeća bila nemilosrdna prema radnicima, da je došlo do naglog porasta nejednakosti i da se, primjerice, u SAD-u broj siromašnih radnika povećao na milijun, a slične se tendencije očituju i u Zapadnoj Europi. Stvarni iznos što su ga Amerikanci bez završene srednje škole dobivali po satu pao je, u razdoblju od 1973. do 1993. godine, od 11,85 na 8,64 dolara. Početkom sedamdesetih godina 5% domaćinstava s visokim prihodima zarađivalo je deset puta više od onih 5% s najnižim primanjima. Devedesetih godina ta »gornja skupina« zarađuje petnaest puta više. U razdoblju od 1978. do 1990. godine stopa zapošljavanja u proizvodnim zanimanjima pala je za 1,4 milijuna, a statistički podaci o nezaposlenosti u zapadnoeuropskim zemljama gotovo su zstrašujuć. Tako se, recimo, u Francuskoj od 1969. do 1973. godine prosjek nezaposlenosti kretao oko 2,6%, a danas on premašuje jedanaest posto. Njemačka se dugo dičila sa svega 1% nezaposlenih, a danas ih je oko 10 posto. Ubrzano se smanjuje broj radničkih udruga. Od početka sedamdesetih godina broj sindikaliziranih američkih radnika pao je za jednu trećinu (sa 25 na 16%), a broj radničkih udruženja podjednako opada u Austriji, Njemačkoj, Francuskoj, Italiji, Nizozemskoj, Švicarskoj i Velikoj Britaniji, što znači da radništvo gubi svoj »politički glas« i da se posljedice te činjenice nipošto ne mogu uzimati olako. Nemoguće je naime smetnuti s uma činjenicu da su

radničke udruge »imale povijesnu ulogu u ekonomskom razvoju i društvenoj pravednosti« (Kapstein, 1996:72–73; Friedmann, 1996:187:199; Mendras/Caplow, 1995:15–40).

To su samo neki pokazatelji na kojima Kapstein temelji svoje alarmantne zaključke. On u tome nije usamljen, jer na sličan način razmišljaju svi oni koji uočavaju da je socijalna dezintegracija najveća prijetnja razvoju. A takva razmišljanja susrećemo i u iskazima ekonomskih praktičara, koji su iskusili opipljivu čaroliju bogatstva, i u razmatranjima socijalnih teoretičara koji društvene promjene dijagnostičiraju sa stajališta znanstvene racionalnosti. George Soros koji je, prema vlastitu priznanju, »zgrnuo golemo bogatstvo na financijskom tržištu«, danas strahuje da bi »nezaustavljivo napregnuće« *laissez faire* kapitalizma i širenje tržišnih vrijednosti u sve sfere života moglo dovesti u opasnost načela otvorenog društva i demokracije. I on opominje da bi trebalo voditi računa o poukama povijesti i alarmantno upozorava na vjerojatnost propasti »sadašnjeg poretka«. Društvo je, kaže Popperov učenik Soros, »izgubilo sidro jer je kult uspjeha zauzeo mjesto načela« (Soros, 1997:7). Modernim je društvima potrebna nova kohezija, odnosno sklop vrijednosti koje dijele njihovi članovi. Bez neke temeljne kohezivne vrijednosti – a za Sorosa je to Popperov koncept otvorenog društva – razvoj se pretvara u dezintegraciju a činjenice ekonomskog svijeta počinju se promatrati kao realitet posve odvojen od kompleksinih struktura čovjekove subjektivnosti. Teorijsku racionalizaciju ovakva razmišljanja susrećemo u novijim radovima Ralpa Dahrendorfa, koji se do sada – mnogo češće od većine socioloških autora – potvrdio kao dobar dijagnostičar neposrednih i dugoročnih tendencija socijalnog procesa. I on se uključio u aktualnu debatu o globalizaciji, ali postavlja nešto drugačija pitanja nego njezini površni, kako apologetski tako i kritički tumači. Kao dosljedan zagovornik liberalnih načela, on pozitivno vrednuje temeljni smisao i glavne učinke globalizacije, među kojima osobito naglašava svjetski proširenu težnju prema ekonomskoj dobrobiti, civilnom društvu i političkoj slobodi. To su zapravo tri bitne vrijednosti »prvoga svijeta«, i prevedemo li ih na empirijski jezik, one znače da taj pojam obuhvaća: a) ekonomije koje većini omogućuju pristojan život a siromašnima pružaju šanse za postizanje dobrobiti; b) društva u kojima je statusni odnos zamijenjen ugovorom, neupitna zavisnost upitnim individualizmom, a da pritom nije razbijeno zajedništvo ljudskog življenja; c) politike koje poštivanje vladavine prava kombiniraju s mogućnostima političke participacije, s mijenjanjem i izborom vlade, što je samo drugo ime za demokraciju (Dahrendorf, 1996:229–230). Dahrendorf drži da te »vrline prvoga svijeta« valja braniti u globalnom kontekstu i s tog stajališta upozorava na dvije tendencije koje su nabijene opasnim dezintegrativnim potencijalom.

S jedne strane, globalizacija je popraćena novim oblicima »socijalnog isključivanja«, što znači da ona dovodi do porasta nejednakosti u prihodima. Za razliku od drugih analitičara, Dahrendorf ne misli da su sve nejednakosti nespojive s »prikladnim civilnim društvom«, već naprotiv tvrdi da »nejednakost može biti izvorom nade i napretka u sredini koja je dovoljno otvorena za postizanje ljudske dobrobiti i korištenje životnih šansi vlastitim naporima« (Dahrendorf, 1996:231). Međutim, nove su nejednakosti drugačije vrste i najbolje bi ih bilo označiti kao »obezjednačavanje« (*inequalization*), koje jednima otvara put do vrha a druge odvodi u provaliju te tako stvara opasne raskole i jazove. Prihod onih 10 ili čak 20 posto s vrha značajno je porastao, dok je zarada onih 20 ili 40 posto s dna u stalnome padu. A to je već »sistematsko podvajanje životnih šansi« koje pogađa odviše široke socijalne grupe a da bi bilo sukladno održivosti civilnog društva. Ti »socijalno isključeni« nisu doduše klasa nego mješavina raznih »životnih priča«, ali je iluzorno vjerovati da se društvo ionako razvija bez obzira na njihov položaj i »dugo trajanje«. Oni su »kvasac« dezin-

tegracije i sukoba koji nemaju samo lokalno značenje. S druge strane, u zemljama nerazvijenog svijeta i u društvima tranzicijskog preokreta nejednakosti proizlaze iz duboke autoritarne tradicije ili pak iz strukturalne prilagodbe vladajućim odnosima i pravilima globalizacije. Tu je još sve u pitanju: ekonomski je život usmjeren na brzi rast a ne na suzbijanje nejednakosti i siromaštva, društvena se organizacija normativno ustrojava ne na statusnim nego na ugovornim načelima, ali ni individualizam ni zajednica još nisu dosegli stupanj skladnog supostojanja. Politička je organizacija tendencijski usmjerena prema vladavini prava, participaciji i izbornoj smjenjivosti vlada, ali iza tih demokratskih oblika još supstancijalno agiraju autoritarni sadržaji. Riječ je modernizacijskom procesu čiji će rezultat ovisiti o načinu rješavanja njegovih proturječnosti i sukoba. Sukobi su sredstvo jačanja socijalne kohezije i mehanizam kolektivnog odlučivanja. Preko njih društvene grupe definiraju i očituju svoje posebne interese i svoj identitet, izriču odnos prema ideologiji i zajedničkom dobru. Poznato je sociološko pravilo da su sukobi neodvojivi od rješavanja sukoba, to jest da »svaki sukob uključuje implicitna ili eksplicitna očekivanja s obzirom na način njihova rješavanja« (Hondrich/Caplow, 1995:172). Tri se načina smatraju tipičnima: **nasilje, povlačenje i pregovaranje**. Koji će od njih biti upotrijebljen – to je baš onaj indikator koji govori o razlici razvijenih i nerazvijenih društava. U razvijenim društvima sukobi se sve više rješavaju bez nasilja. Mnogi su sociolozi čak skloni tvrditi da je tu nasilje gotovo nestalo i da je posve zamijenjeno institucionalizacijom sukoba. Građanski rat, kao nasilni oblik rješavanja sukoba, moguć je još samo u manje razvijenim društvima. To je ujedno najgori vid socijalne dezintegracije. Civilno se društvo nije oblikovalo, a politička sloboda ostaje tek retoričkim idealom. U uvjetima globalne konkurencije i socijalne dezintegracije vrlo su slabi izgledi za »konstituiranje slobode«. Iako je vrlo oprezan u izricanju krajnjih dijagnostičkih sudova, Dahrendorf ipak zaključuje da su današnja društva, osobito ona koja se ubrzano prilagođavaju uvjetima globalne modernosti, dospjela do točke od koje su moguća dva puta: **ekonomski rast i politička sloboda bez društvene kohezije ili ekonomski rast i društvena kohezija bez političke slobode** (Dahrendorf, 1996:242).

Ove teorijske prosudbe polaze od istih činjenica na kojima se temelje ekspertize, skupovi, deklaracije i apeli međunarodnih organizacija (prije svega Ujedinjenih naroda) »zaduženih« za procjenjivanje i ravnomjerniju distribuciju globalnog razvoja. Te činjenice tvore empirijsku pozadinu **Međunarodne konferencije o socijalnom razvoju**, održane u Kopenhagenu početkom 1995. godine. Od njih polazi i **Izveštaj o ljudskom razvoju** što ga je 1996. godine objelodanio Razvojni program Ujedinjenih naroda. Nalazi su vrlo jednostavni i obeshrabruju svaku iluziju o idili globalizacije: stanje socijalnih činjenica ide u smjeru pogoršavanja a ne u smjeru poboljšavanja. Razlike bogatih i siromašnih u svijetu (kako među pojedincima tako i među državama) sve su veće. Pred tri do četiri desetljeća 20 posto bogatog čovječanstva imalo je »samo« 30 puta više bogatstva negoli 20 posto najsiromašnijih, a danas tih 20 posto najbogatijih posjeduje 61 puta više nego 20 posto siromašnih. Približno jedna trećina cjelokupnog čovječanstva i dalje živi u stanju siromaštva, što znači da se – unatoč brojnim razvojnim programima i ekonomskom rastu posljednjih godina – nije dogodila nikakva promjena nabolje. Osamdeset posto čovječanstva živi u nerazvijenim zemljama i zemljama u razvoju, ali njihov udio u ukupnom zbroju brutoprodukta iznosi pet bilijuna dolara, dok se udio razvijenih industrijskih zemalja kreće oko 18 bilijuna dolara. Posljednjih tridesetak godina udio najsiromašnijih u svjetskom brutoproduktu pao je sa 2,3 na 1,4 posto. Neke su države (racimo u Latinskoj Americi) zabilježile ekonomski rast, ali je mnogo veći broj onih u kojima se prihod po stanovništvu

smanjio. Ružnu sliku stvarnoga stanja ne popravljaju ni države koje se nalaze na putu oporavka (Malezija, Singapur, Tajland, Kina, Bocvana, Čile). One, prema mišljenju eksperata, nisu tipične kad je riječ o utjecaju ekonomskog rasta na standard. U nekim zemljama standard je ostao isti ili se čak pogoršao bez obzira na evidentni ekonomski rast (Lovrić, 1996:3).

Kopenhagenska Deklaracija o socijalnom razvoju usuglašeni je retorički izraz te realnosti. Ona već na prvim stranicama »obznanjuje« da današnji svijet pritišće »goruće« i »neprihvatljivo« protuslovlje: uvećavanje prosperiteta za neke i širenje nezaposlenosti i siromaštva za druge. Uza sav napredak globalnog bogatstva, uspon demokratskog pluralizma i širenje ljudskih sloboda, »siromaštvo, nezaposlenost i društvena dezintegracija prečesto rezultiraju izolacijom, marginalizacijom i nasiljem« (Kopenhagenska Deklaracija, 1995:5). Unatoč činjenici da neke zemlje u razvoju bilježe brzi rast, jaz između razvijenih i mnogih zemalja u razvoju nije se smanjio nego produbio, a i u mnogim razvijenim društvima povećavaju se razlike između bogatih i siromašnih. »Više od milijarde ljudi na svijetu živi u groznom siromaštvu, od kojih većina svakodnevno trpi glad...Više od 120 milijuna ljudi širom svijeta službeno je nezaposleno, dok ih je još puno više nepotpuno zaposlenih« (Kopenhagenska Deklaracija, 1995:6). Ove činjenice nisu nove, ali je nov njihov upozoravajući ton. Sociološki je najrelevantnija ona dimenzija Deklaracije koja apostrofira probleme društvene integracije i dezintegracije. Najrelevantnije je upravo to da se integracijsko/dezintegracijski problematski sklop empirijski i diskurzivno veže za socijalni razvoj. Cilj društvene integracije definira se kao »stvaranje društva za sve, u kojemu svaki pojedinac, sa svojim pravima i dužnostima, mora igrati aktivnu ulogu« (Kopenhagenska Deklaracija, 1995:30). No usuprot tom cilju, i »usprkos slučajevima napretka«, djeluju mnogobrojna negativna kretanja dezintegrativne naravi: društvena polarizacija i raslojavanje; sve veći raskorak i nejednakosti u dohotku i bogatstvu među državama i unutar država; posljedice nekontroliranog razvoja gradova i degradacije okoliša; marginalizacija ljudi, obitelji, društvenih grupa, zajednica, pa čak i čitavih zemalja; pritisak na pojedince, obitelji, zajednice i institucije uslijed brzine društvenih promjena, ekonomskih preobrazbi, migracija i velikog raseljavanja stanovništva, osobito u područjima oružanih sukoba. U usporedbi s drugim međunarodnim dokumentima sličnoga ranga i važnosti, ova je Deklaracija — bez obzira na uravnoteženi jezik konsenzusa koji mora iskazati brojne razlike a opet ostati prihvatljiv za sve — znatno konkretnija i određenija kako u dijagnostičkom tako i u projektivnom pogledu. Pa ipak, ona je dočekana bez velikih iznenađenja, njezin je odjek više nego anemičan, a njezini su argumenti i preporuke zapali u rutinsku kolotečinu globalne svakodnevniće. Ali činjenica da se problem integracije i dezintegracije promatra iz socijalnog obzorja, kao mjerodavnog obzorja svakog temeljitog mišljenja o razvoju, ne samo da skreće pozornost na socijalnu sliku »kasne modernosti« nego istodobno pobuđuje interes za sociološko propitivanje konceptualnih i praktičkih obrazaca integracije.

U recentnim se sociološkim raspravama naziru tri razmjerno profilirana integracijska odgovora na dezintegracijske tendencije »globalnog doba«: **odgovor iz duha klasične sociologije**, **komunitarni odgovor** i **odgovor u ključu državne moći**. Ova tipologijska skica odudara od danas uobičajenih shvaćanja koja u prvi plan ističu ekonomske, političke i kulturno-simboličke procese i na njima — kao pouzdanom predmetnom materijalu — grade svoje koncepte, analize i zaključke. No razlika i nije toliko velika uzme li se u obzir da ti procesi doista tvore temelj razmatranja, ali da ih se stavlja u eksplikativni okvir koji na nešto određeniji način objašnjava njihove implikacije, učinke, regulacijska načela itd.

ODGOVOR IZ DUHA KLASIČNE SOCIOLOGIJE

Integracija je središnje pitanje sociološke tradicije i suvremene sociološke teorije. Ona se tematski oblikuje zajedno s oblikovanjem ideje razvoja i od nje je neodvojiva. Njezino je mjesto, u tom sklopu, značenjski povezano s nizom drugih pojmova istog ranga, kao što su **diferencijacija**, **dezintegracija**, **napredak**, **racionalizacija**, **anomija**, **kohezija** itd. Ti su pojmovi teorijske konstrukcije koje su proizašle iz empirijskog promatranja društvenih promjena. Promjene se u modernim društvima, kao empirijskom materijalu klasičnog i suvremenog sociološkog promatranja, događaju na način razgradnje tradicionalnih socijalnih veza koje su određene holističkim i hijerarhijskim poretkom proizvodnje, distribucije, vladavine i »simboličke reprezentacije«. To je proces prijelaza iz jednostavnijih u kompleksnije društvene strukture, iz puke reproduktivne u proširenu kumulativnu proizvodnju, iz autarkično–naturalne u ekspandirajuću robno–novčanu razmjenu, iz monistički neposredovanog u pluralistički posredovani oblik moći, iz staleški zatvorenih i statičnih u otvorene i pokretljive obrasce socijalnog grupiranja, iz statusne organizacije u ugovorno oblikovanje opće volje, iz običajne u racionalno–zakonsku regulaciju, iz kolektivno–jednodimenzionalnog u refleksivno–višedimenzionalni imaginarij. Ovaj skup preobrazbi, neovisno o tome jesu li one istodobne, paralelne ili asinkrone, tvori sadržajnu okosnicu sociološkog pojma diferencijacije. Zbog te svoje sadržajne nabijenosti diferencijacija je – u eksplikativnom i analitičkom polju socijalnih znanosti – zadobila značenje temeljnog »zakona« društvenog razvoja. U tom pogledu gotovo da i nema razlika među pojedinim sociološkim orijentacijama i misliocima. Razlike se očituju u vrednovanju i prosuđivanju učinaka diferencijacije, u ocjenjivanju njezina utjecaja na opstojnost društvenog reda, kohezije i stabilnosti, što najčešće ovisi o filozofsko–povijesnim polazištima empirijskih promatranja (Wrong, 1994).

Pa ipak, unatoč takvim razlikama, učinci se diferencijacije pretežno vrednuju kao pozitivan proces i to je ono čvrsto uporište iz kojeg evolucionističko–optimistička paradigma crpi argumente za svoju dugotrajnu prevlast, odupirući se svim mogućim relativizacijama. Polazi se, naime, od uvjerenja da diferencijacija ne dovodi do raspada bilo kakve društvenosti, već naprotiv do razvijenijih oblika društvene integracije, odnosno da svaki stupanj diferenciranja društvenih funkcija, sfera i uloga istodobno proširuje i osigurava osnovu njihove međupovezanosti, njihovu integrativnu »gustoću«. Međutim, taj opći »zakonomjerni« tijek kretanja, koji je formuliran kao načelo samoregulacije, nije bez opasnosti za održanje potrebne društvene kohezije. Ako se ljudske strasti nezaustavljivo razgranavaju, tada se nužno postavlja pitanje autoriteta koji suzbija »kronično ratno stanje«. Durkheim je, s tim u vezi, smatrao da je stanje u industrijskim društvima osobito »teško« i »opasno« jer je razvoj privredne funkcije doživio takav uspon da su sve druge funkcije, osim utilitarno–znanstvene, potisnute na marginu, pa su, prema tome, stvorene okolnosti koje pogoduju društvenoj neravnoteži i neredu. Problem se ne sastoji u tome što je industrijski oblik djelatnosti zauzeo odlučujuće mjesto u cjelini društvenog života, nego u tome što ta djelatnost do te mjere ubrzava procese diferencijacije da to postaje prijetnjom za funkcioniranje društvene cjeline. »Jedan oblik djelatnosti koji je zauzeo takvo mjesto u cijelom društvenom životu ne može ostati do tog stupnja neuređen a da iz toga ne proizađu najdublji poremećaji« (Durkheim, 1972:53) To, drugim riječima, znači da se diferencirano društvo prije ili kasnije susreće s problemom svoje integracije. U Durkheimovoj sociološkoj verziji integracija pretpostavlja sudjelovanje u istoj zajedničkoj kulturi. Sudjelujući u

zajedničkoj kulturi akteri koordiniraju svoje djelovanje i uspostavljaju norme koje omogućuju uzajamnost njihova ponašanja. Kao protuteža anomiji, egoizmu, nedostatku koordinacije i ubrzanom podjeli rada, integracija stvara uvjete u kojima se postižu četiri učinka: a) individualne se strasti podvrgavaju regulatornom utjecaju kulturnih simbola; b) putem rituala i uzajamnih postupaka pojedinci se vezuju za društvenu cjelinu; c) norme i legitimne političke strukture reguliraju i koordiniraju ljudsko djelovanje; d) nejednakosti se smatraju legitimnim i vjeruje se da su sukladne razdiobi sposobnosti (Turner, 1993:49). Od toga nije daleko ni Spencer. Iako su mu polazišta znatno različita od Durkheimovih, bitnija je njegova podjednako naglašena usredotočenost na problem integracije. U njegovoj sociološkoj verziji integracija društva odvija se preko bezličnih »sistemskih« mehanizama, osobito novca i moći, nezavisno od pretpostavljenog i mogućeg dogovora i suglasja pojedinačnih socijalnih aktera. Njegova interpretacija nosi evidentna obilježja evolutivnog spontaniteta, ali unatoč toj značajki i on mora u igru uvesti »integracijske mehanizme« koji su proizvod modernog industrijskog društva. Jesu li oni samodostatni – to je drugo pitanje i to je onaj temeljni moment koji Spencera razlikuje od Durkheima (Turner, 1993:54).

Weberova je verzija posve specifična. U njegovim tekstovima nema dramatične zabrinutosti zbog opasnosti dezintegracije i mogao bi se steći dojam da je on potpuno prevladao Durkheimovu i Spencerovu tematiku. Taj je dojam pogrešan, jer je Weber mislilac diferencijacije i integracije u najdoslovnijem smislu. Ali on taj problem rješava na drukčiji način. Ključnu ulogu u njegovu poimanju razvoja igra proces racionalizacije koji u sebi nosi diferencijacijske i integracijske potencijale. Taj proces istodobno dovodi do osamostaljivanja pojedinih sfera djelovanja (privrede, prava, morala, politike, religije, kulture) i povezuje ih sukladno logici značenja koje im pridaju akteri u svome društvenom djelovanju. Upravna se birokracija diferencira od nositelja moći i izvršno–političkih funkcija, ali ona istodobno igra integrativnu, racionalno–zakonsku ulogu u odnosu na djelovanje tržišno i politički pluraliziranih socijalnih aktera. Individualni i grupni akteri slijede različite ciljno–racionalne i vrijednosno–racionalne interese, što u konačnici izaziva trajno konfliktno stanje, ali zato je tu država koja ima monopol nad legitimnom upotrebom sile, krajnjim sredstvom za održanje moći i integrirane društvene organizacije. Socijalna se struktura višesmjerno diferencira (u tržišno–ekonomskoj utakmici za što probitačnije životne šanse, u statusnoj težnji za što većim ugledom, u političkoj borbi za postizanje što veće moći), ali ono što tu višeslojnost drži na okupu jest uvjerenje da upravo takvi društveni oblici stvaraju uvjete za racionalno djelovanje. Weber nije primarno teoretičar konsenzusa i on društva ne promatra kao sustave kojima upravlja samodostatna evolutivna logika. Povijest je smjena jednog skupa institucija drugim, uspon i raspadanje država, napredak i nazadak trgovine, raznovrsnost umjetničkih i religijskih traganja, ali konkretna osnova ljudskog djelovanja jesu grupe (»grupne formacije«) koje karakteriziraju određeni osjećaji i vjerovanja. Razvoj se, prema tome, očituje kao stalno događanje sukoba i konsenzusa (Wrong, 1994:222). U društvima raščaranog (»obezboženog«) imaginarija integracija je rezultat interakcije racionaliziranih aktera.

Postavlja se pitanje je li to dovoljno i može li se na taj način sistemski održati sve veća društvena kompleksnost. Od tog je pitanja pošao Parsons i njegovi razlozi nisu bili samo akademsko–interpretativne naravi. On je empirijski sučeljen sa situacijom u kojoj je multiplikacija sukoba glavno obilježje globalnog i lokalnog društvenog konteksta. U razvijenim zapadnim društvima produbljuje se proizvodno–industrijska, socijalna i politička diferencijacija, a svjetski je okvir nabijen sukobima ratnog, poratnog i dekolonizacijskog razdoblja. Funkcionalistički je pristup jedan od paradigmat-

skih odgovora na tu situaciju. On pomno, barem u Parsonsovoj verziji, rekonstruira tijekove (evoluciju) diferencijacije sve do njezinih najsuvremenijih oblika, ali se bitni naum ipak sastoji u tome da se pokaže kako se društvo integrira i kako se integracijski obrasci reproduciraju osiguravajući permanentno strukturiranje društvenosti. Moglo bi se čak ustvrditi da je Parsons izveo svojevrstnu sociološku apoteozu integrirane društvenosti, jer u njegovoj teoriji društvenog sistema ključnu ulogu igra ona pod-sistemska dimenzija koja osigurava integraciju, a to je sfera normi prema kojima se ravnaju pojedini segmenti i akteri sistema. Normativno-funkcionalistička teorija pridaje integraciji takvo značenje da smatra primjerenim označiti je distingviranim pojmovnim izrazom, a to je **socijetalnost**, odnosno razina »normativnog poretka« koja se razlikuje od razine običnog društvenog djelovanja ili »faktualnog poretka« (Parsons, 1991:163). Poredak je bitan problem Parsonsove sociologije i on ga definira kao odsutnost sveopćeg sukoba među društveno povezanim pojedincima, dakle kao potpuni obrat Hobbesova rata svih protiv sviju (Wrong, 1994:198). Time se, dakako, ne poriče postojanje sukoba u fakticitetu ljudskog djelovanja, nego se baš zbog njih naglašava važnost normi, to jest pravila prema kojima se ljudi ravnaju u svome ponašanju.

Ovaj je pristup šezdesetih i sedamdesetih godina žestoko osporavan iz kuta »sociologije konflikata«, ali on je ostavio duboke konceptualne i analitičke tragove u teorijskim raspravama o problemu integracije. Tako klasičnosociološka binarna opreka konflikt/konsenzus, koja supstancijalno i konstitutivno prati cijelu modernost, zadobiva još veće značenje u doba postindustrijalizma, postmodernizma i globalizma. Te su okolnosti naime potencirale empirijsku zaokupljenost pitanjem kohezije i dezintegracije i potaknule debatu o mijeni društvenih veza, o njihovim dominantnim oblicima. Na toj crti valja razumjeti Lockwoodova konceptualna nastojanja i problematizacije tako utjecajnih teoretičara kao što su Giddens i Habermas (Lockwood, 1992; Giddens, 1984; Habermas, 1988). Lockwoodovo nastojanje nije toliko značajno zbog svoje originalnosti koliko zbog ozbiljnosti pristupa cijelom problemu. On inzistira na razlici između **socijalne** i **sistemske** integracije i tumačenjem te razlike otvara mogućnost za istančanje, činjenično opremljenije poimanje društvenih veza u novim okolnostima. Socijalna integracija podrazumijeva normativno rješavanje problema poretka i označava »relativno sigurno postizanje konsenzusa, solidarnosti ili kohezije među interaktivnim pojedincima« (Wrong, 1994:227). Sistemska integracija uglavnom uključuje utilitarne i prisilne odnose međuzavisnosti pojedinaca, grupa i društvenih agregata. Dok socijalna integracija počiva na normativnom konsenzusu, sistemska se integracija oslanja na prisilna i ekonomsko-razmjenska rješenja problema poretka, što znači da je poistovječena s ekonomijom ili »materijalnom osnovom društva«. Prema Lockwoodovu mišljenju, težište socijalne integracije jest odnos među **akterima**, a težište sistemske integracije jesu odnosi među **dijelovima** socijalnog sistema. Giddens je Lockwoodovu distinkciju interpretirao na dva načina. Ona za njega, u prvom redu, znači da su »dijelovi« koji tvore socijalnu integraciju »akteri s namjerama«, dok u sistemske integraciji dijelovi imaju karakter kolektiviteta. Riječ je zapravo o razlici između integracije pojedinaca u društvo putem socijalizacije, s jedne strane, i uklanjanja ili reguliranja sukoba među grupama, s druge strane. Razlika je, kako to komentira Wrong, postavljena tako da socijalna integracija rješava Hobbesov a sistemska integracija Marxov problem (Wrong, 1994:228). No u drugom svom tumačenju Giddens prevladava to prvotno razlikovanje i socijalnu integraciju definira kao povezanost na razini neposredne (*face-to-face*) interakcije, a sistemske integraciju kao »vezu

s onima koji su fizički odsutni prostorno i vremenski.« Oko navedenih se distinkcija kreću i Habermasove problematizacije. Iako eksplicitno odbacuje nostalgiju za prošlošću, on drži da instrumentalno racionalni »sistemi« u modernom društvu »osvajaju svijet života« u kojemu se normativni konsenzus oblikuje kroz komunikacijsku interakciju. Socijalnu integraciju on slično Giddensu, također povezuje s neposrednom interakcijom u primarnim grupama ili društvenim odnosima na razini svakodnevnog života, a sistemsku integraciju poistovjećuje s razvojem racionalno–instrumentalne regulacije u kompleksno diferenciranim društvima.

Na prvi pogled, i u formalno–diskurzivnom pogledu, moglo bi se pričiniti da cijela ta debata o distinkcijama ima izvjesna skolastička obilježja i da malo čemu služi. No ostavimo li po strani eventualni prizvuk skolastičnosti i te pojmovne tvorbe shvatimo kao »normalnu« intelektualnu proceduru svakog znanstveno–teorijskog posla, ostaje činjenica da suvremena sociologija, nadovezujući se na baštinu socijalnih ideja, pokušava dijagnosticirati glavne smjerove i značajke diobeno–povezujućih procesa u današnjim društvima. Ona pri tome uzima u obzir djelovanje raznovrsnih faktora (ekonomskih, političkih, kulturno–simboličkih, ideoloških), ali svoje temeljne dijagnoze ipak izvodi na durkheimovski način, a to znači da diobu i povezivanje tumači kao eminentno društvene činjenice koje su rezultat društveno–razvojnih razloga. Izuzmu li se neka ekstremna stajališta, koja opravdano upozoravaju na razorne učinke rastućih socijalnih disproporcija, te dijagnoze ne sugeriraju nikakve katastrofističke zaključke. Dezintegracija ne označava kraj društvenosti i društva, nego preoblikovanje njegovih dosadašnjih identitarnih struktura (klasa, nacija, kulturnih zajednica, interesnih grupa itd.) i ulazak u »neizvjesnu otvorenost« koju je Ferry okarakterizirao kao »mnoštvenost identiteta« (Ferry, 1996). Integracija ne označava stanje homogenosti i beskonfliktnosti nego povećani stupanj pokretljivosti i aktivne participacije raznovrsnih aktera (pojedinaca, socio–kulturnih grupa, nacionalnih država, regionalno–interesnih asocijacija) u razgranatom sklopu interakcijske, komunikacijske i institucionalno–normativne racionalnosti. Današnje se sociološke dijagnoze čuvaju od apodiktičkih sudova i prognostičkih simplifikacija, jer je takav tip mišljenja vrlo često demantiran socijalnim iskustvom i iznenadnim promjenama »izvantendencijskog« karaktera. Stoga nije čudno da se – umjesto statičnih modelskih stereotipa – sve veća operacionalna važnost pridaje pojmu **fleksibilnosti**, koji epistemološki korespondira fakticitetu društvene **kompleksnosti**. Ono što zbiljski postoji jesu stalni procesi grupiranja i regrupiranja a ne **stabilni entiteti** koji se nazivaju grupama. Bitni su procesi organiziranja i reorganiziranja a ne postojane organizacije. U realitetu su procesi **strukturacije** važniji od samih **strukture**, nastanak oblika više nam govori od oblika samih, a promjenljivost »konfiguracija« spoznajno je značajnija od gotovih i krutih obrazaca (Elias, 1978; Giddens, 1985; Sztompka, 1993). Protumačeni iz tog duha, današnji (globalni i lokalni) procesi podjele rada i socijalne fragmentacije, apsurdni fenomeni nejednakosti i eksplozivne nezaposlenosti, koji dovode u pitanje sve deklaratorne ideje solidarizma, ipak ne mogu biti dovoljnim razlogom za radikalnu tvrdnju kako je dezintegracija konačno dospjela do nestajanja »društvenog stanja«. Oni su u biti obilježje jednog razdoblja »velike preobrazbe« koja mijenja lokalne i globalne strukture »društvenoga stanja« i koja se danas diskurzivno racionalizira u zahtjevu za »novim društvenim ugovorom« (Birnbbaum, 1996). Taj je zahtjev operacionalno prilično nejasan i nitko još nije razradio konzistentnu teorijsko–praktičnu konstrukciju njegove izvedbe. On samo u načelnim terminima, i povodeći se za odlučujućom ulogom što su je u integrativnim procesima modernosti igrale teorije društvenog ugovora, naznačuje mogući smjer rješenja za današnje vrijeme.

KOMUNITARNI ODGOVOR

Komunitarni je odgovor proizašao iz istih pretpostavki, ali njegova rješenja idu u drukčijem smjeru. Ta se rješenja teorijski oblikuju ne kao sastavni element »normalnog« procesa diferencijacije nego kao njegova izravna protuteža. No pri tome valja voditi računa o višeznačnosti pojma komunitarizma. U općem zdravorazumskom mnijenju taj pojam označava zajednicu prije i iznad svega. On je, dakle, temeljna struktura holističkog imaginarija u situacijama kada socijalni akteri, namjerno ili spontano, svoje egzistencijalne projekcije vezuju za neki kolektivni identitet (Dumnot, 1966). Tipološki gledano, to je upravo ono značenje što ga Tonnie pridaje pojmu *Gemeinschaft*. To je obilježje predmodernog poretka i u njemu se ne mogu tražiti rješenja za moderna diferencirana društva. U sociološkom mišljenju komunitarni se problem eksplicitno javlja s povijesno–teorijskom problematizacijom pojma zajednice koji, prema Nisbetu, zauzima temeljno mjesto među elementarnim pojmovima sociologije (Nisbet, 1966:97–100). Izuzmemo li sasvim konzervativne, antiracionalističke, u biti ideološke interpretacije, taj je pojam u drugoj polovici 19. stoljeća, vrlo značajnom razdoblju oblikovanja sociologije, izbio u prvi plan socijalnoznanstvene analize. Otto von Gierke, primjerice, inzistira na jasnoj opreci između srednjovjekovne društvene strukture i moderne nacionalne države. Dok se srednjovjekovna struktura temelji na statusnoj krutosti, grupnoj i korporativnoj pripadnosti, pravnoj decentralizaciji, nacionalna država počiva na centraliziranoj političkoj moći i individualnosti. Engleski pravni teoretičar i povjesničar, Henry James Sumner Maine, uvodi strogu razliku između *statusa* i *ugovora*, na kojima se temelje dva različita tipa društva: društvo koje počiva na nametnutom statusu i tradiciji i društvo koje se konstituira na ugovoru i stečenom položaju. Razvoj nije ništa drugo do prijelaz iz statusnog u ugovorni sistem. No najveći je utjecaj na sociologiju, barem onu durkheimovske orijentacije, izvršio Fustel de Coulanges koji – u svom glasovitom djelu *Antički grad* – analizira procese formiranja i dezintegracije zajednica. On objašnjava razliku između stabilnih i zatvorenih zajednica staroga tipa (Atena, Rim) i kasnijih individualističkih, otvorenih društava koja karakteriziraju modernu civilizaciju. Spoznajne domete navedenih problematizacija Nisbet sažima u tri točke: 1) vladavinska načela utemeljena na individualizmu i razumu došla su na mjesto korporativnih i komunitarnih načela; 2) društvena organizacija utemeljena na statusu preobrazila se u društvo utemeljeno na ugovoru; 3) kad je riječ o sferi mišljenja, pojmovi svetog i zajednice ustupili su mjesto pojmovima laičnosti i udruživanja (Nisbet, 1966:99).

Vrijednost je tih uvida dvojaka. Oni istodobno izražavaju izvjesnu nostalgiju za nepovratnim vremenima stabilne zajednice i racionalno–objektivistički konstatiraju neizbježnost društvene integracije na novim osnovama. Odatle je moguće izvesti razna rješenja, ali svima mora biti zajedničko to da društvenu integraciju ne poimaju kao neki apriorni konstrukt nego kao aposteriorni aranžman glavnih dinamičkih faktora: individualizma, razuma, ugovora, laičnosti i udruživanja. I što su ti dinamički faktori, s razvojem modernosti, postajali izrazitiji, to su se izrazitije očitovale i reminiscencije na zajednicu. Ona je u diferenciranom društvu radikalna opreka atomizaciji i anomiji, projekcija zajedničkog dobra koja nadilazi neumjerene i destruktivne ambicije proračunanog individualizma. Sindrom zajednice nadvija se kao sjenka nad svakim stupnjem i oblikom razgradnje društvenih funkcija i difuzije društvenih uloga. Komunitarne su projekcije u moderno doba zadobivale najrazličitije likove: socijalno–utopijske, kulturno–religijske, autoritarno–političke, karizmatičko–podaničke itd. Pre-

ma mnogim mišljenjima, one su zapravo opreka liberalizmu ne samo kao stranačkoj formaciji i pokretu nego kao načelu, odnosno »intelektualnom i političkom temelju modernosti« (Birnbaum, 1979).

U svim svojim likovima projekcija zajednice proizlazi iz uvjerenja da se opasnosti dezintegracije ne mogu otkloniti nekim srednjim rješenjima ili pak još višim stupnjem moderne diferencijacije. Komunitarizam je, u tom značenju, bitno okrenut protiv **kompleksnosti**. Kompleksnost isključuje zajednicu kao jednostavnu, identitarno jednodimenzionalnu socijalnu organizaciju. Ta isključivost i oprečnost nije nestala ni u doba »kasne«, globalne modernosti koja kulturnu zajednicu reafirmira kao čvrstu opreku nestabilnom i neizvjesnom mondijalizmu. Huntington u tom smislu prigovara zapadnjacima da svoj pojam kulture smatraju »kulturom svijeta« i da na taj način »iritiraju druge« (Huntington, 1996:28) On se protivi uvjerenju da su »coca–kolonizacija i modernizacija« postale univerzalnim kulturnim obrascem. Njemu je, dakako, stalo do »drugih«, koje ne treba podcjenjivati kao da oni nemaju svoje izvorne kulture, ali mu je ponajviše stalo do zapadne kulture koja, bez obzira na unutarne raznolikosti, tvori određenu povijesnu, socijalnu i političku zajednicu. Kultura je, dakle, komunitarna projekcija zapadnoga svijeta. Ona ima svoj identitet koji obuhvaća nekoliko zajedničkih značajki (**klasično naslijeđe, zapadno kršćanstvo, europski jezici, odvojenost duhovnog i vremenitog autoriteta, vladavina prava, socijalni pluralizam i civilno društvo, predstavnička tijela, individualizam**), i to je ono što Zapadu omogućuje da modernizira sebe i svijet. Zapadna je civilizacija, prema tome, **jedinstvena** a ne univerzalna. »Zapadna je civilizacija dragocjena ne zbog toga što je univerzalna nego zbog toga što je jedinstvena« (Huntington, 1996:35). Nezapadne elite hoće modernizaciju, ali to ne znači da pod svaku cijenu žele i vesternizaciju. Štoviše, one se sve izričitije okreću svojim kulturnim zajednicama, i to je upravo onaj, nekima tako paradoksalan, fenomen koji sociolozi i antropolozi definiraju kao **indigenizaciju**. Indigenizacija je tipično komunitarni fenomen. U Huntingtonovu je razmišljanju bitno to da on inzistira na koherentnosti zapadnoga svijeta, čuvanju zapadne kulture unutar Zapada i definiranju granica Zapada. A to nije ništa drugo nego komunitarna projekcija na proširenoj osnovi, strateški komunitarni odgovor na prijetnje globalno–kaotične dezintegracije. »Očuvanje i obnovu jedinstvenih značajki zapadne civilizacije« valja protumačiti kao komunitarno omeđeni interes Zapada.

No ta opreka između zajednice i kompleksne diferencijacije, koja je karakteristična za većinu komunitarističkih pristupa, pokazuje se u nešto drukčijem svjetlu u debata što se vode posljednja dva desetljeća, osobito nakon pojave Rawlsove knjige **Teorija pravednosti**. Temeljna je značajka tih debata sadržana u kontroverziji između dviju struja mišljenja: **libertarijanizma** i **komunitarijanizma**. Utjecaj libertarijanske struje ne samo na socijalne znanosti, pravnu teoriju i političku filozofiju nego i na opće društveno mnijenje podudara se s usponom neoliberalnog ekonomsko–političkog modela. U razumijevanju i uređivanju odnosa pojedinac/društvo njezino je temeljno stajalište naglašeni individualizam. Individualni su akteri bitna realnost, njihove vrijednosne preferencije imaju primat spram svake društvenosti. U takvom je poimanju posve zanemaren problem individualne izolacije ili pak težnje ljudi da pripadaju zajednici. Libertarijanska je misao začeta u takozvanoj Čikaškoj školi i njezini su glavni protagonisti Richard Epstein, Richard Posner i Terry Eastland. Kasnije ona dolazi do izražaja u sociološkoj teoriji racionalnog izbora te u filozofsko–političkim i pravno–filozofskim radovima Roberta Nozicka, Ronalda Dworkina i Johna Rawlsa. Rawls je, međutim, označio svojevrsnu prekretnicu jer u traganje za najprimjerenijom formu-

lom međuodnosa **pravednosti** i **dobra** unosi neke komunitarijanske elemente (Van den Bink, 1995; Dworkin, 1995; Kolm, 1995; Etzioni, 1996). Komunitarijanska je struja reakcija na ekstremni individualizam libertarijanaca i dezintegrativne socijalno-ekonomske posljedice neoliberalnog modela. Za razliku od drugih verzija komunitarizma ona ne poriče temeljne institucije, domete i vrijednosti liberalnog poretka i pluralističkog oblikovanja moći, već u njima traži pretpostavke za uspostavljanje novog tipa zajednice i premošćivanje dezintegrativnog jaza između pojedinačnog interesa i opće društvene racionalnosti.

Takvo stajalište najbolje dolazi do izražaja u radovima Amitaia Etziona, pogotovo onima iz kasne faze, to jest iz prve polovice devedesetih godina, kada je komunitarna teorija poprimila sasvim jasne diskurzivne oblike i zbog prijelomnih gibanja na Istoku dobila znatno širu osnovu za izgradnju i provjeru svojih koncepata. Etzionieva razmatranja nemaju, dakle, puko lokalno i konjunktorno obilježje nego su diskurzivno koncipirana tako da im se može priznati status načelne i generalne teorije. Stoga je razumljivo da on polazi izdaleka, naime od konstatacije da socijalnu misao neprestano opsjeda »stari problem«: kako u nekom društvu ili nekim društvima istodobno održati **socijalni poredak** i **osobnu autonomiju**? Drugim riječima, uvijek se postavlja jedno te isto pitanje: kako oblikovati društvo koje svoje članove štiti jedne od drugih, od građanskog rata i nasilnog zločina, a da se nad njima pritom ne vrši prisila? »Ta je dilema na ovaj ili onaj način zaokupljala socijalne filozofe i sociologe od samih početaka tih disciplina, a s njom se i danas sučeljavaju sva društva, od Rusije do Irana i SAD« (Etzioni, 1996:1). Etzioniev komunitarni odgovor na tu dilemu glasi ovako: prisile sistema i ugrožavanje autonomije može svesti na minimum samo zajednica koja je, kako u pogledu vrhunskih vrijednosti tako i u pogledu socijalne zbilje, **odgovorna** spram istinskih potreba svih svojih članova. To je **autentična zajednica**, a sve one koje ne odgovaraju tom određenju mogu se definirati kao **djelomične** ili **izopačene** zajednice. Iako posve autentična zajednica može izgledati kao utopijska vizija, ona ima to svojstvo da pojedinačnim i kolektivnim akterima često služi kao putokaz za djelovanje koje ih približava cilju. **Odgovornost** je, prema tome, glavna značajka autentičnih zajednica. Ako vrijednosti koriste zajednici a njihov strukturalni oblik (alokacija bogatstva, primjena moći, tipovi institucija, mehanizmi socijalizacije) ne odražava potrebe njezinih članova ili pak odražava samo potrebe nekolicine, tada poredak zajednice mora biti nametnut a ne istinski prihvaćen. Dugoročno, međutim, nametnuti je poredak nestabilan i opasan za autonomiju individualnih članova i podgrupa.

Drugim riječima, pođe li se od empirijske i teorijske pretpostavke da postoji temeljna opreka između društvene potrebe za poretkom i individualnih zahtjeva za autonomijom, moguća su dva rješenja. Jedno se sastoji u tome da se socijalne aktere jednostavno »utjera« u poredak, a drugo pak u tome da se poredak učini odgovornim spram istinskih potreba svojih članova. Naravno, određenje istinskih potreba nije tako jednostavno. Prema Etzioniu, to su one potrebe koje nisu izazvane pritiskom ekonomske nužde. No bez obzira na tegobu tog određenja, postoje realne granice komunitarnog modela. Društvo može biti odgovornije« ali ne i »posve odgovorno« spram istinskih potreba svih svojih aktera, a to znači da protuslovlje između poretka i autonomije može biti ublaženo, ali ne i ukinuto. Taj relativizam, koji očigledno proizlazi iz realističkog poimanja temeljne opreke, dolazi do izražaja u određenju zajednice kao središnjeg pojma komunitarnog razumijevanja integracije. Prevladava uvjerenje da zapravo i nema neke posve zadovoljavajuće definicije tog pojma, ali je indikativno da se u devedesetak postojećih definicija javlja **čovjek** kao jedini zajed-

nički element. Pa ipak, Etzioni drži da se zajednica može definirati zavidnom preciznošću i da ta definicija sadrži dvije ključne značajke: 1) zajednica obuhvaća skup afektivno nabijenih odnosa među grupama pojedinaca, odnosa koji se često isprepleću i međusobno pojačavaju; 2) zajednica podrazumijeva suglasje sa skupom normi, vrijednosti i značenja, kao i sudjelovanje u istoj povijesti i identitetu, odnosno u zajedničkoj kulturi. »Zajednice nisu samo agregati osoba koje djeluju kao slobodni akteri nego i kolektiviteti koji imaju identitet i vlastite ciljeve te mogu djelovati jedinstveno« (Etzioni, 1996:5). No ovim elementima definicije Etzioni dodaje još jednu značajku, očigledno zbog toga da bi ipak istaknuo distinktivnu osobitost zajednice u okolnostima liberalno-pluralističkog društva. Zajednicu, kaže on, karakterizira razmjerno visok stupanj odgovornosti. »Ona isključuje entitete koji tlačte svoje članove« (Etzioni, 1995:5). Njezina integracija počiva na racionalnom načelu odgovornosti a ne na predmodernoj hijerarhiji i holizmu. Temeljnu opreku između poretka i autonomije autentična zajednica rješava tako da uspostavlja ravnotežu između stalno djelujućih centrifugalnih i centripetalnih sila. Jednom riječju, ona svoje članove čuva od neravnoteže tih dviju sila. Njezino ključno integrativno načelo nije socijalizacijska prisila ili kontrola nego trajna odgovornost za potrebe vlastitih članova. Ovaj komunitarni model ne reducira kompleksnost diferencijacije. O sukobu centrifugalnih i centripetalnih sila on ne izriče teške i zabrinjavajuće sudove, već ga smatra temeljnim strukturalno-dinamičkim faktorom društvenog razvoja. Ali njegovo rješenje iz načela odgovornosti moralna je postavka koja nailazi na prave probleme tek onda kada je se pokuša prevesti na jezik obvezujućih normi, regulativnih institucija i stvarne moći.

ODGOVOR DRŽAVNE MOĆI

Time se približavamo trećem odgovoru na dezintegracijske tendencije, koji se temelji na ulozi državne moći. Može izgledati paradoksalno da se tom odgovoru pridaje jednaka važnost kao i prethodnima baš u vrijeme kada teorijske debate ističu slabljenje države u njezinu sadašnjem obliku i proriču joj prilično neizvjesnu budućnost (Birnbbaum, 1995; Held, 1996; McGrew, 1996; Hobsbawm, 1996). Teorijske rasprave naime polaze od zapažanja da uloga **nacionalne države**, kao paradigmatskog oblika moderne državne organizacije, tendencijski slabi s jedne strane zbog toga što globalni ekonomski i politički procesi nadržavaju njezinu moć, a s druge strane zbog toga što mnoge njezine klasične funkcije prelaze u »izvandržavnu« političku sferu, u područje civilnog društva, interesnog građanskog djelovanja, raznovrsnog mobilizacijskog subjektiviranja socijalnih aktera itd. Međutim, iz tih je zapažanja i teorijskih problematizacija očigledno da nitko ne poriče osobito značenje integracijskog djelovanja države i da se ona još uvijek smatra jednim od tvorbenih faktora moderne povijesti. To je, doduše, stara Burckhardtova ideja prema kojoj je država – jednako kao i religija – »izraz metafizičke i političke potrebe« (Burckhardt, 1971:55), ali danas se ta »stara« ideja tumači posve nemetafizički, odnosno kao priznanje organizacijske racionalnosti što obilježava nastajanje modernih društava. Riječ je o racionalnosti vladavine i moći koja na mjesto ekonomske, upravno-administrativne i političke fragmentacije feudalnog poretka impostira snažnu centralističko-integrativnu organizaciju prvo u liku apsolutne monarhije a potom u liku moderne **nacionalne države**, bila ona republika ili ustavna monarhija. Centralizirano je ustrojstvo bilo proizvod društvene podjele rada i stoga se država oblikovala kao specifičan odgovor na dezintegriranost tradicional-

nog društva, kao svladavanje »žilavog otpora njegovih lokalno–komunitarnih, perifernih struktura da se integriraju u nove razmjenske mreže« (Birnbawm, 1995:190).

Sve povijesno–političke rekonstrukcije pokazuju da je državna organizacija, u dugom povijesnom intervalu koji seže od američke i francuske revolucije do sredine 20 stoljeća, doživjela velike promjene, ali da se glavna značajka tih promjena sastoji u širenju djelokruga, moći i funkcija države. Čak i onda kada su neke države bile spremne mnoge svoje poslove prepustiti »djelovanju građanskog društva i *laissez faire* ekonomije (što je, recimo, bio slučaj Britanije u 19. stoljeću), na raspolaganju su im stajali neusporedivo veći dispozitivi vlasti i moći nego predrevolucionarnoj apsolutnoj monarhiji« (Hobsbawm, 1996:270). Ti »dispozitivi« nisu značajni sami po sebi nego upravo zbog toga što oni uspješno služe organizaciji nacionalnog konsenzusa i što su popraćeni nizom integracijsko–vladavinskih mjera, kao što je prometno povezivanje, poštanska služba, policijska sila »u svakom kutku nacionalnog teritorija«, obrazovni sustav, socijalna sigurnost itd. Foucaultova sintagma »pastoralna moć« možda najbolje ocrta glavna obilježja tog »političkog razvoja« utjelovljenog u modernoj državi. Ona u sebi sabire sve širi krug funkcija i preko njih »brine o svome stadu i svakom njegovu pripadniku« (Colas, 1994: 401). Moderna država, dakle, ima naspram sebe pojedinca i njezina je moć »individualizirajuća«. Ali ona je i subjekt/objekt »totalnih ratova« u kojima se cijeli ekonomski, socijalni i politički pogon stavlja u službu sile kao njezina »legitimnog monopola«. »Individualizirajuća integracija« ustupa mjesto integraciji uz pomoć sile ili sredstvima kolektivne mobilizacije. Moderni su državni oblici i totalitarne vladavine, ali njihov tip integracije počiva na dezintegriranom pojedincu i otuđenoj masi. Totalitarni pokreti i totalitarne vladavine ekstremni su oblici upotrebe države pod izlikom integracije.

No bez obzira na sve svoje mijene, svijetle i mračne likove, država je, kao što dobro znamo od Hobbesa naovamo, doista moderan **izum**. To da pojedinci dio svoje slobode prepustaju u ruke suverena koji im jamči sigurnost, elementarna je razložitost koja stoji iza svakog suvremenog državnog oblika, neovisno o tome tko tog suverena personificira, predstavlja ili utjelovljuje. Nacionalne države koje pokrivaju povijesni prostor modernosti dovršetak su te razložitosti. Taj je oblik države proteklih dvjestotinjak godina postao »univerzalnim okvirom društvenog razvoja« (Hobsbawm, 1996: 267). Današnji se svijet sastoji od 200 država i sve su one, kako to konstatira Eric Hobsbawm, nastajale ne samo na valu osamostaljenja i subjektiviranja nacija nego i kao primjereni moderni instrument ekonomske, socijalne i kulturne integracije. Pojam državljanina i državljanstva postao je nekom vrstom kristalizacijske točke integracijskog situiranja i određenja individuuma. Biti državljaninom neke države znači zapravo biti integriran u njezine okvire ljudskih, građanskih i političkih prava. Svaka je isključenost očigledni pokazatelj nedovršene ili blokirane integracije. Američki su sociolozi i teoretičari razvoja još šezdesetih godina uveli u razmatranje problem **političkog razvoja**. Jedan od rezultata njihovih analiza jest i to da države u suvremenom svijetu, osobito u nerazvijenim društvima, mogu igrati ključnu i razmjerno autonomnu (dakle, ne strogo ekonomski determiniranu) ulogu u procesima modernizacije. Sve što je u tom pogledu napravljeno ili pak sve ono što je propušteno može se isključivo pripisati političkom nerazumijevanju ili blokiranju integracijskih pretpostavki modernizacije. Polazilo se od krivog uvjerenja da će određeni tehnološki i ekonomski »inputi« sami po sebi modernizirati zaostalu društvenu strukturu a da se pritom nije vodilo računa o tradicionalnim tipovima socijalnih veza, o kulturnoj dezintegriranosti, grupno–komunitarnoj fragmentaciji i nejednakosti. Mnoge države

koje su nastale u postkolonijalnom razdoblju, odnosno države »trećega svijeta«, nisu do kraja obavile svoju integrativnu funkciju kako zbog toga što su oblikovane prema gotovim liberalnim ili realsocijalističkim uzorima tako i zbog toga što su izrasle iz dugog povijesnog diskontinuiteta u kojemu ideja države nije imala nikakve autohtone temelje (Almond, 1987). Jedan od razloga zbog kojeg su socijalističke države doživjele krah leži također u činjenici da je njihov integrativni model počivao na reduciranim pretpostavkama centralizirane moći. One su »društvo oblikovale po svojoj slici i prilici« i propadanje te oblikotvorne moći proizašlo je iz pobune društva (»civilno društvo«) protiv države kao isključivog mjerila i regulatora integracije (Birnbau, 1995:198).

Ni model države blagostanja (socijalne države) nije više tako izvjestan kao što je to izgledalo u desetljećima nakon Drugog svjetskog rata. On je, bez ikakve sumnje, odigrao kardinalnu socijalno–integrativnu i političko–konsenzusnu ulogu u »društvima obilja«. Redistributivna je država apsorbirala socijalne sukobe i znatno ublažavala dezintegracijske potencijale nejednakosti. Bez obzira na različita institucionalna rješenja i različite stupnjeve socijalnog djelovanja sve su države u »društvima obilja« prije ili kasnije priznale važnost asistencijalne i interventne funkcije. Međutim, ekonomska i društvena kretanja osamdesetih godina, ne samo u većini europskih zemalja nego i u SAD–u, pokazala su ograničenost socijalne integracije što je provodi socijalna država. Analitičari zapažaju da je iz nje isključen sve veći broj ljudi, da se pojavljuje »novo siromaštvo« i da od »prvog naftnog šoka nezaposlenost postaje krucijalnim problemom zbog kojeg prevelik broj ljudi ostaje bez socijalnih prava, pa se čak može govoriti i o kraju prava« (Hassenteufel, 1996:143:144; Strobel, 1996). Kritička rasprava o stanju i izgledima socijalne države jest zapravo preispitivanje cijelog jednog razdoblja i jednog modela integracije. Iz tog se problematskog kuta pravi distinkcija između dvaju tipova socijalne države (MacClouf, 1994). Prvi se tip označava kao **država opće socijalne ravnoteže**. Ona je, ocjenjujemo li je sociološki, proizašla iz durkheimovske inspiracije i prije svega teži »integraciji u društvo pojmljeno kao organizirana cjelina«. Različiti dijelovi društva promatraju se kao elementi koje treba ujediniti kako bi se postigao sklad. Svrha je državnih intervencija **kompensatorska i redistributivna**, ali ona se može realizirati samo ako je općeprihvaćena. Taj tip socijalne države nosi naglašena obilježja solidarizma i institucionalizma. Drugi tip predstavlja **država socijalnih akcija**. Ona polazi od socijalne diferencijacije kao prvotne i neoborive činjenice. Počiva na bitno političkom pojmu građanstva, veliki prostor ostavlja ugovoru i tržištu te »empirijski nastoji podesiti odnose među različitim sastavnicama društva, pojedincima ili zajednicama«. Naglasak je na kratkoročnim solidarnostima, što znači da se pojave siromaštva i marginalnosti uglavnom rješavaju »ciljanim a ne općevažećim programima, asistencijalnim izdacima koji nisu fiksni nego ovisni o resursima«. To je »liberalni« tip socijalne države. Oba ta tipa, ili njihove kombinacije, funkcioniraju u institucionalnoj praksi razvijenih društava, ali je problem u tome što postindustrijski razvoj stvara drukčije socijalne veze, nove oblike nezaposlenosti i nesigurnosti, nove vrijednosne i komunikacijske obrasce koji se više ne mogu integrirati socijalnim strategijama što ih je industrijsko društvo prakticiralo do sedamdesetih godina. Socijalni troškovi integracije postali su preveliki i za »solidaristički« i za »liberalni« tip države blagostanja.

Takvo trenutačno stanje tradicionalne države mnoge je promatrače navelo na podcjenjivački stav o opstanku njezinih funkcija i moći. Osim niza specifičnih razloga inherentno modelske naravi, u prilog takvom stavu obično se navode tri globalno–

kontekstualna razloga: 1) pojedinačne države sve manje uspijevaju kontrolirati nadnacionalnu ekonomiju, a to istodobno slabi i njihovu sposobnost upravljanja nacionalnim ekonomijama; 2) pojedinačne su države oslabljene narastanjem globalnih i regionalnih institucija (kao što su Europska unija i međunarodne bankarske institucije uspostavljene od 1945. godine); one im se priklanjaju ili zbog toga što su odviše male za samostalnu konkurenciju ili pak zbog toga što su ekonomski preslabe a da bi odbacile njihove uvjete; 3) zbog revolucije u transportu i komunikacijama teritorijalne su granice postale uvelike irelevantne, tako da životni i radni doticaji ubrzano mijenjaju individualnu percepciju države. Hobsbawm iz toga zaključuje: »U većini zapadnih zemalja, čak i u onima koje su nekada bile naglašeno jakobinističke države, od šezdesetih je godina očigledno slabljenje državno-centralističkih tendencija, a raspad i preobrazba bivših komunističkih režima mogu se također promatrati u tom svjetlu« (Hobsbawm, 1996: 273).

Nerealno je, međutim, očekivati da bi nadomjestak za postojeći oblik nacionalne države mogao biti svojevrsni **anarhizam** koji se danas naširoko zagovara u ekonomskom obliku **slobodnotržišnog ultraliberalizma**. On se doktrinarno pokriva apsolutizacijom civilnog društva spram države, ali pritom gubi iz vida da civilno društvo i država nisu u nepomirljivo oprečnom nego u **simbiotičkom** odnosu. To je rješenje, prema tome, dezintegrativno i na njegove opasne posljedice, kao što smo vidjeli, upozoravaju kako eksperti razvoja tako i teoretičari najrazvijenijih zemalja. Izvjesno je samo to da je tradicionalna nacionalna država u krizi, ali dugoročno gledano, sve dotle dok je ne zamijene drugačiji, nadnacionalni ili unutar-nacionalni entiteti ona **realno** funkcionira i obavlja sebi svojstvenu integrativnu funkciju. Čak i žestoki kritičari, koji iznose dosta razborite argumente o neizvjesnosti njezine budućnosti, drže da je to »za sada« najbolji organizacijski oblik kojim raspolažu suvremena društva. Ako ništa drugo, ona je realni okvir za demokratsku politiku, kojoj nadnacionalni, transnacionalni i globalni autoriteti osiguravaju vrlo malo mjesta. Oni koji se bave »arhitekturom« europske integracije imaju na umu baš tu činjenicu. Nju osobito uvjerljivo reflektira Maurice Duverger, veliki zagovornik europske ideje, ali i kritičar »federalističkog integrizma«. On upozorava da je iluzorno očekivati takvo stapanje europskih država koje bi dovelo do njihova nestanka. To se ponajviše odnosi na velike europske države koje postoje više stoljeća i čija je kultura ukorijenjena u memoriji, jeziku, idealima, umjetnosti, mišljenju, ponašanju. Nijedna od njih nije spremna odreći se svoga postojanja i samostalnosti. Europska unija moguća je samo kao zajednica država. Ona ne zamjenjuje države članice, već na njima počiva, »po njima postoji i omogućuje im da zajednički očituju svoju međunarodnu moć« (Duverger, 1995:49-50). A to uključuje i koegzistenciju dvaju »ispreplećućih legitimiteta«: onoga koji proizlazi iz suvereniteta država članica (»raznolikosti naroda«) i onoga koji izražava volju tih naroda da se ujedine (»asocijacija suvereniteta«). Prevedeno na jednostavniji jezik, to zapravo znači da su države i narodi nezaobilazni subjekti integracije.

No nužnost države još više dolazi do izražaja u **socijalnoj** sferi. Misli se, naravno, na tipološki zrelu modernu državu koja svoj autoritet ne temelji na centralističkoj autoritarnosti i zloupotrijebljenoj legitimnosti, nego na racionalnoj upotrebi moći za svrhe javnog dobra. Iako je i u tom pogledu primjetna tendencija opadanja autoriteta države (»svi hoće manje države«), činjenica je da se »od nje i dalje sve očekuje« (Michel, 1997:50). Kao glavni današnji mehanizam »socijalnih transfera« ona prikuplja i privlaga dio ukupnog dohotka (»javni dohodak«) i redistribuira ga pučanstvu sukladno odre-

đenim kriterijima javnog interesa, zajedničkog dobra i socijalnih potreba. Koliko će se nacionalnog dohotka prikupiti i redistribuirati, na koji će se način i prema kojim kriterijima »socijalni transferi« obaviti – to je otvoreno pitanje. Ali ono što je neupitno jest potreba da se svima omogući obrazovanje, zdravstvena zaštita, osnovni prihod i drugi elementi »životvorne politike« u »društvima obilja« i u zemljama kojima je obilje tek vodeća ideja modernizacije. Iz socijalnih razloga, a ne iz moralnog vidokruga, proizlazi nužnost nekog javnog autoriteta koji se bavi tim općim ciljevima. Habermas je, primjerice, žestoki kritičar euroskepticizma i zagovornik teze o preživjelosti nacionalne države, ali on ipak drži da je »razvijanje političkog djelovanja na nadnacionalnoj razini« nužno upravo zbog toga da bi se »ukrotila« globalizirana ekonomija i sačuvala socijalna država (Poulain, 1997:6). U odmjeravanju snaga s globalnim institucijama, koje za sada nemaju moć da smanje međunarodne ekonomske nejednakosti, nacionalne su države, ovisno o mjeri svoje socijalne odgovornosti, modus preko kojeg se do određene razine mogu ublažiti regionalne ili grupne nejednakosti. Država je, prema tome, bez obzira na kontroverzne sudove o njezinu stanju i izgledima, jedan od faktora čija se uloga, očigledno ne bez razloga, iznova aktualizira u doba rastućih bojazni od dezintegracije suvremenih društava i globalnih odnosa. Ali činjenica da ta njezina uloga najviše dolazi do izražaja u socijalnom pitanju dovoljno govori o pravoj naravi dezintegracijskih strahova.

LITERATURA:

- Almond, A. G. (1987). *The Development of Political Development*. U: Myron, W. i Huntington, P. S. (Eds.). **Understanding Development**. Harper Collins Publishers.
- Birnbaum, P. i Badie, B. (1982). **Sociologie de l'Etat**. Pariz: Editions Grasset.
- Birnbaum, P. i Badie, B. (1995). *Sociologie de l'Etat revisitée*. **Revue internationale des sciences sociales**, No. 129.
- Birnbaum, P. (1996). *Sur la citoyenneté*. **L'Année sociologique**, Vol. 46, No. 1.
- Burckhardt, J. (1971). **Considerations sur l'histoire universelle**. Pariz: Payot.
- Colas, D. (1994). **Sociologie politique**. Pariz: Presses Universitaires de France.
- Dahrendorf, R. (1996). *Economic Opportunity, Civil Society and Political Liberty*. **Development and Change**, Vol. 27.
- Dumont, L. (1966). **Homo hierarchicus**. Pariz: Gallimard.
- Durkheim, E. (1972). **O podjeli društvenog rada**. Beograd: Prosvjeta.
- Duverger, M. (1995). **L'Europe dans tous ses Etats**. Pariz: Presses Universitaires de France.
- Dworkin, R. (1995). *Sloboda, jednakost i zajednica*. **Treći program hrvatskog radija**, No. 47.
- Elias, N. (1975). **La dynamique de l'Occident**. Pariz: Calmann-Levy.
- Etzioni, A. (1996). *The Responsive Community: A Communitarian Perspective*. **American Sociological Review**, Vol. 61, No. 1.
- Ferry, L. (1996). **L'homme-Dieu ou le Sens de la Vie**. Pariz: Grasset.
- Friedmann, J. (1996). *Repenser la pauvreté: autonomisation et droits des citoyens*. **Revue internationale des sciences sociales**, No. 148.
- Giddens, A. (1984). **The Constitution of Society**. Cambridge: The Polity Press.

- Giddens A. (1991). **Sociology**. New York: W. W. Norton.
- Habermas, J. (1988). **Filozofski diskurs moderne**. Zagreb: Globus.
- Hassenteufel, P. (1996). L'état providence ou les métamorphoses de la citoyenneté. **L'année sociologique**, Vol. 46, No. 1.
- Held, D. (1996). The Development of the Modern State. U: Hall, S. i Held, D. (Eds.). **Modernity. An Introduction to Modern Societies**. Cambridge: Blackwell Publishers.
- Hobsbawm, E. (1996). The Future of the State. **Development and Change**, Vol. 27.
- Hondrich, K. O. i Caplow, Th. (1995). Les conflits et leurs regulations. U: Forse, M. i Langlois, S. (Eds.). **Tendances comparées des sociétés post-industrielles**. Pariz: Presses Universitaires de France.
- Huntington, S. P. (1996). The West and the World. **Foreign Affairs**, Vol. 75.
- Kapstein, E. B. (1996). Workers and the World Economy. **Foreign Affairs**, Vol. 73.
- Kolm, S. Ch. (1995). The Modern Theory of Justice. **L'année sociologique**, Vol. 45, No. 2.
- *** **Kopenhagenska Deklaracija o društvenom razvitku**. Kopenhagen, 6.- 12. ožujka 1995.
- Lockwood, D. (1992). **Solidarity and Shisme: "The Problem of Disorder" in Durkheimian and Marxist Sociology**. Oxford: The Clarendon Press.
- Lovrić, I. (1996). Sve veće razlike između bogatih i siromašnih. **Vjesnik**, 19. srpnja.
- Maclouf, P. (1994). Etat et cohesion sociale. **Recherches et prévisions**, No. 38.
- McGrew, A. (1996). The State in Advanced Capitalist Societies. U: Hall, S. i Held, D. (Eds.). **Modernity. An Introduction to Modern Societies**. Cambridge: Blackwell Publishers.
- Mendras, H. i Caplow, Th. (1995). Convergence et divergence. U: Forse, M. i Langlois, S. (Eds.). **Tendances comparées des sociétés industrielles**. Pariz: Presses Universitaires de France.
- Michel, P. (1997). Commander ne suffit plus. **L'Express**, 20-26. ožujak.
- Nisbet, R. A. (1966). **The Sociological Tradition**. New York: Basic Books, Inc. Publishers.
- Parsons, T. (1991). **Društva**. Zagreb: August Cesarec.
- Polanyi, K. (1957). **The Great Transformation**. Boston: Beacon Press.
- Poulain, J. (1997). Rencontre avec Habermas. **Le Monde des Livres**, 10. siječanj.
- Soros, G. (1997). Zločini kapitala. **Vijenac**, 27. veljače.
- Strobel, P. (1966). De la pauvreté à l'exclusion: société salariale ou société des droits de l'homme. **Revue internationale des sciences sociales**, No. 148.
- Sztompka, P. (1993). **The Sociology of Social Change**. Oxford/Cambridge: Blackwell.
- Turner, J. H. (1993). **Classical Sociological Theory**. Chicago: Nelson-Hall Publishers.
- Van den Brink, B. (1995). Pravednost i solidarnost. **Treći program hrvatskog radija**, No. 47.
- Wrong, D. H. (1994). **The Problem of Order**. New York/Toronto: The Free Press.

INTEGRATION AND DISINTEGRATION

Rade Kalanj

Faculty of Philosophy Zagreb

Summary

Discussed are integration and disintegration issues in the modern world. An attempt has been made to place them within the framework of contemporary discussions on development models, the neo-liberal economic and political paradigm, the social issues, the nature of class conflicts today, etc. The starting point is a number of alarming theoretical and practical warnings which are trying to turn attention to dangerous disintegrative tendencies both within specific societies and globally. The World Conference on Social Development had in this respect to present not only a sum of diagnoses but also a tuned strategic base for copying with dangers of disintegration. The alarming diagnoses of disintegrative tendencies gave rise to a sociological debate on a number of crucial sociological categories: differentiation, integration, cohesion, anomie, rationalization, etc. The sociological thinking is trying to answer the following question: How to overcome the dangers of disintegration? Three possible integrative answers can be given: the answer coming from the spirit of classical sociology, the communitarian answer, and the answer concerning the state power. Presented are the most important features of these three answers as well as the representative theoretical perspectives as found in the sociological tradition and more recent discussions. However, none of the perspectives has been explicitly preferred by the author. The point is that all three answers take part together in the contemporary integrative processes, but with respect to specific social milieus and specific circumstances.

Keywords: cohesion, communitarianism, community, differentiation, neo-liberal economy, social integration, state power, system integration.

INTEGRATION UND DESINTEGRATION

Rade Kalanj

Philosophische Fakultät

Zusammenfassung

In diesem Text werden die Integrations- und Desintegrationsprobleme in der modernen Welt thematisiert. Ein Versuch wird unternommen, diese Probleme im Rahmen der aktuellen Diskussionen über Entwicklungsmodelle, des neoliberalen wirtschaftspolitischen Paradigmas, der Sozialfrage, der aktuellen politischen Konflikte usw. zu betrachten. Ausgegangen wird von einer Reihe theoretischer und praktischer Warnungen, die die Aufmerksamkeit auf gefährliche Desintegrationstendenzen sowohl innerhalb einzelner Gesellschaften wie auch auf der globalen Ebene richten wollen. Die Weltkonferenz über die Gesellschaftsentwicklung (Kopenhagen 1995) sollte in diesem Hinblick nicht nur eine Summe aller Diagnosen darstellen, sondern auch eine abgestimmte Strategiegrundlage für die Auseinandersetzung mit den Gefahren der Desintegration. Die alarmierenden Diagnosen von Desintegrationstendenzen riefen die soziologische Diskussion über eine Reihe von soziologischen Hauptkategorien wie Differenzierung, Integration, Kohäsion, Anomie, Rationalisierung hervor. Das soziologische Denken versucht auf die Frage zu antworten: Wie können die Gefahren der Desintegration überwunden werden? Drei integrationsbezogene Antworten sind möglich: die Antwort aus dem Geist der klassischen Soziologie, die kommunitäre Antwort und die Antwort der Staatsmacht. In diesem Text werden die Haupteigenschaften dieser drei Antworten analysiert. Die repräsentativsten theoretischen Ansätze aus der Tradition und aus den aktuellen Diskussionen werden dargestellt, keine unter ihnen wird aber explizit befürwortet. Es geht darum, daß alle drei Antworten an den zeitgenössischen Integrationsprozessen gemeinsam beteiligt sind, aber abhängig vom sozialen Umfeld und unter jeweils spezifischen Umständen.

Grundbegriffe: Differenzierung, Gemeinschaft, Kohäsion, Kommunitarismus, neoliberale Staatsmacht, soziale Integration, Systemintegration, Wirtschaftstheorie